

کتابشناسی آثار و احوال طاهر خوشنویس تبریزی

علی جلالی دیزجی

شرح حال

حاج میرزا طاهر خوشنویس تبریزی فرزند عبدالرحمن در سال هزار و سیصد و هفت هجری قمری مطابق با هزار و دویست و شصت و هشت شمسی در یکی از روستاهای قراجه داغ در یک خانواده روحانی پا به عرصه حیات نهاد. در سال هزار و دویست و هفتاد شمسی همراه خانواده خود به تبریز مهاجرت نمود. در پنج سالگی به جهت زمینه مذهبی خانواده اش آموزش قرآن و در هفت سالگی تحصیلات ابتدائی و مقدماتی ادبی را در مکتب شروع کرد. به سبب اینکه علاقه زیادی به فقه داشت، صرف و نحو و فقه را آموخت و چون استعداد وافر در زمینه خوشنویسی در وجودش نهفته بود بدون تعلّم و راهنمایی استاد و فقط به خاطر ذوق و عشق مفرط به این هنر، از روی خطوط اساتید خط مشق کرد و به کیفیت و قواعد و رموز خط پی برد و پایه اش در خوشنویسی به درجه ای رسید که خطاطان و خط شناسان به مهارت او در نوشتن خط نسخ معترفند. او اولین نوشته خود را در نه سالگی به چاپ رسانید. نوشتن اولین قرآن را در سال هزار و دویست و هشتاد و دو شمسی در سنّ سیزده سالگی آغاز کرد و این کار چهار سال طول کشید. در سنّ هفده سالگی همزمان با انقلاب مشروطه، مدرسه های فیوضات و رشديه و مموریال در تبریز از وی برای تعلیم خط دعوت کردند. او برای تشویق شاگردانش مبلغی از درآمد ماهیانه اش را به عنوان جایزه به شاگردان مستعد تخصیص داده بود. وی پس از پانزده سال خدمت در مدارس ملّی، مدّت سی و

پنج سال هم به طور رسمی در مدارس تبریز به آموزش هنر خوشنویسی اشتغال داشت. در سال هزار و سیصد و سی و چهار شمسی در سن هفتاد سالگی بازنشسته شد. استاد در حدود سال هزار و سیصد و چهل و نه شمسی به تهران نقل مکان نمود و بقیه زندگی خود را در آنجا سپری کرد. در روز سیزدهم آبانماه هزار و سیصد و پنجاه و چهار به مناسبت هشتمین جشن فرهنگ و هنر از طرف اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی برای تجلیل از خدمات ارزنده استاد از ایشان دعوت به عمل آمد و بدین ترتیب در کتابخانه ملی تبریز مورد تجلیل و تکریم قرار گرفت. و نیز به همین مناسبت نشریه‌ای تحت عنوان تجلیل از هنرمند ارزنده، استاد طاهر خوشنویس خطاط معروف معاصر ایران در آبانماه همان سال منتشر گردید. وی شش ماه پس از مراجعت به تهران بدرود حیات گفت. یاد و نام پرافتخارش زنده باد:

آثار استاد طاهر خوشنویس بقدری متعدد است که نشان کلیه آثار او را بسادگی نمی‌توان پیدا کرد. به همین سبب به توصیه استاد گرانمایه و دانشمند، شادروان دکتر احمد طاهری عراقی و به خاطر علاقه شخصی به هنر خوشنویسی به گردآوری کتابشناسی حاضر که شامل چهل و یک عنوان از مشخصات آثاری است که توسط او به خطوط نسخ، نستعلیق و شکسته نستعلیق نگارش یافته و یا منابعی است که درباره وی نگاشته شده است پرداختم. گردآوری کتابشناسی از طریق مراجعه به کتابشناسیها، کتابخانه‌ها، افراد و نهادهای مطلع و نیز جستجوهای موردی و اتفاقی میسر گردید. علیرغم تمام کوششی که بعمل آمد به جهت پراکندگی آثار دسترسی کامل به منابع ممکن نبود، لذا ضمن پوزش از استفاده کنندگان به خاطر نقایص و کاستیهای احتمالی، نگارنده امیدوار است از راهنماییهای اهل فضل و هنر در فراهم آوردن یک مجموعه کاملتر بهره‌مند شود.

شیوه تنظیم این کتابشناسی به صورت تاریخی و بر اساس سال انتشار اثر بوده است. چون تاریخ انتشار اکثر منابع به تاریخ هجری قمری بوده است، برای حفظ امانت ضمن درج تاریخ قمری، تاریخ شمسی نیز بعد از تاریخ قمری آمده

است. آثاری که فاقد تاریخ نشر بوده‌اند در ابتدای کتابشناسی و به ترتیب الفبای عناوین قرار گرفته‌اند. آثاری که سال انتشار آنها یکی بوده است نیز برحسب الفبای عناوین تنظیم یافته‌اند. لازم به ذکر است که نوع خط کتبی که در دسترس بوده و توسط نگارنده مشاهده شده گزارش گردیده است.

۱. قرآن عظیم؛ با ترجمه و خلاصه تفسیر فیض الاسلام، - [بی.م، بی.نا، بی.تا.]، ۳ج. وزیری، متن به خط نسخ، ترجمه به خط نستعلیق.
۲. معالم الاصول (مقدمه معالم الدین)، حسن بن شهید الثانی، تهران، اسلامیة، [بی.تا.]، ۲۴۸ ص.، وزیری، سنگی، متن به خط نسخ، حاشیه به خط شکسته نستعلیق.
۳. سرمشقه‌های طاهر خوشنویس، طاهر خوشنویس تبریزی، تبریز، شرکت چاپ کتاب، ۱۳۱۷ ق./ ۱۲۷۸ ش. ۵/ ص.، به خط نستعلیق.
۴. خلاصة النحو، علی احمدزاده سلماسی، تبریز، ۱۳۲۶ ق./ ۱۲۸۶ ش.، ۸۰ ص.، جیبی، سنگی.
۵. نفثة المصدور فيما يتجدد به حزن يوم العاشور، عباس بن محمد رضا قمی، تبریز، الطبعة الثانية، ۱۳۴۴ ق./ ۱۳۰۴ ش.، ۱۹۸ ص.، خشتی، سنگی.
۶. رساله رشديه، با ۳ رساله دیگر در یک جلد، زین العابدین بن محمد کریم کرمانی، تبریز، ۱۳۴۹ ق./ ۱۳۰۹ ش.، ۷۲ + ۷۴ ص.، خشتی، سنگی.
۷. صراط المستقیم، با ۳ رساله دیگر در یک جلد، زین العابدین بن محمد کریم کرمانی، تبریز، ۱۳۴۹ ق./ ۱۳۰۹ ش.، ۷۲ + ۷۴ ص.، خشتی، سنگی.
۸. ذخیره المعاد (در اعمال مختصه ماه مبارک رمضان)، مهدی اعتماد، تبریز، معرفت، علمیه، ۱۳۵۰ ق./ ۱۳۱۰ ش.، جیبی، متن به خط نستعلیق، آیات و ادعیه به خط نسخ.
۹. صراط المنعمین، با عیسه راضیه در یک جلد. زین العابدین بن محمد کریم کرمانی، تهران، علمیه، ۱۳۵۰ ق./ ۱۳۱۰ ش.، رقعی، سنگی.
۱۰. _____، تبریز، ۱۳۵۱ ق./ ۱۳۱۱ ش.، ۲۰ + ۲۰۱ ص.، رقعی، سنگی.

۱۱. عیشة راضیه (با صراط المنعمین)، زین العابدین بن محمد کریم کرمانی، تهران، ۱۳۵۰ ق./۱۳۱۰ ش.، ۱۷۹ ص.، رقعی، سنگی.
۱۲. _____، تبریز، ۱۳۵۱ ق./۱۳۱۱ ش.، ۲۰ + ۲۰ ص.، رقعی، سنگی.
۱۳. مفاتیح الجنان، عباس بن محمد رضا قمی، تهران: محمد حسین علمی و شرکاء، ۱۳۵۵ ق./۱۳۱۵ ش.، ۶۰۱ ص.، وزیری، سنگی.
۱۴. _____، تهران، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۶۰ ق./۱۳۱۹ ش.، ۶۱۱ ص.، بغلی، سنگی.
۱۵. _____، عباس بن محمد رضا قمی، تهران، ۱۳۷۸ ق./۱۳۳۷ ش.، ۶۱۱ ص.، وزیری، سنگی، (گراوری از روی خط طاهر).
۱۶. _____، تهران، محمدعلی علمی، ۱۳۷۹ ق./۱۳۳۸ ش.، ۱۰۰۲ ص.، وزیری، افست، ادعیه به خط نسخ، ترجمه فارسی به خط نستعلیق.
۱۷. بحر المعارف، محمد حفیظی، تهران، ج ۱۰، ۱۳۵۷ ق./۱۳۱۶ ش.، ۳۲۶ ص.، وزیری، سنگی.
۱۸. ترجمه دیوان محمد کریمخان کرمانی (متن عربی منظوم و ترجمه منثور فارسی در یکجلد)، حسن بن عبدالله کوهستانی کرمانی، تهران، ۱۳۵۷ ق./۱۳۱۶ ش.، ۱۸۸ ص.، رقعی، سنگی.
۱۹. دیوان فی المراثی (شعر)، محمد کریم بن ابراهیم کرمانی، تبریز، ۱۳۵۷ ق./۱۳۱۶ ش.، ۱۸۸ ص.، رقعی، سنگی.
۲۰. ابواب الجنان (در ادعیه و اوراد)، هاشم بن محمد حسن آشتیانی، تهران، ۱۳۵۹ ق./۱۳۱۸ ش.، ج ۲، (۷۴۱ + ۴۹۰ ص.)، رقعی، سنگی، به خط نسخ.
۲۱. رباعیات حکیم عمر خیام و ترانه‌های باباطاهر عریان، یک جلد. حسین کوهی کرمانی، تهران، ابراهیم رمضانی، ۱۳۲۰ ش.، ۴۸ + ۴۸ ص.، بغلی، سنگی، رباعیات حکیم عمر خیام بخط طاهر خوشنویس و ترانه‌های باباطاهر عریان بخط جواد شریفی، بخط نستعلیق.
۲۲. کفایة الاصول فی بیان الامارات و الاصول، محمد کاظم بن حسین

- خراسانی، با حاشیه ابوالحسن بن عبدالحسن اردبیلی مشکینی، تهران، ۱۳۶۴ ق./ ۱۳۲۳ ش.، ۴۰ + ۴۴۸ ص.، وزیری، سنگی.
۲۳. حاشیه کفایة الاصول، محمد کاظم بن حسین خراسانی، حاشیه ابوالحسن بن عبدالحسن اردبیلی مشکینی، ۱۳۶۳-۱۳۶۴ ق./ ۱۳۲۲-۱۳۲۳ ش.، ۳۹۹ + ۴۴۷ ص.
۲۴. مصباح الفقیه (شرح الشرایع)، الجزء الثالث، زکوة، محمد بن علی موسوی جمعی عاملی، شرح رضا بن محمد هادی همدانی نجفی، بتصحیح صدرالدین شوشتری، تهران، ۱۳۶۴-۱۳۶۵ ق./ ۱۳۲۳-۱۳۲۴ ش.، ۲۴۰ ص.، رحلی، سنگی، به خط نسخ.
۲۵. جامع المقدمات (عربی و فارسی)، ۱- امثله، ۲- شرح امثله، ۳- صرف میر، ۴- تعریف، ۵- عوامل جرجانی، ۶- شرح عوامل، ۷- شرح تعریف، ۸- عوامل ملا محسن، ۹- عوامل منظومه، ۱۰- هدیه، ۱۱- آداب المتعلمین، ۱۲- صیغ مشکله، ۱۳- کبری، ۱۴- شرح انموذج، ۱۵- صمدیه (اول و دوم و سوم و نهم و دوازدهم و سیزدهم بزبان فارسی و بقیه بزبان عربیست)، زین العابدین خوانساری، تهران، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۶۵ ق./ ۱۳۲۴ ش.، ۳۳۱ ص.، وزیری، سنگی. متن به خط نسخ، حاشیه شکسته نستعلیق.
۲۶. _____، تهران، علمیة اسلامیة، ۱۳۶۶ ق./ ۱۳۲۵ ش.، ۳۳۱ ص.، وزیری، سنگی، متن به خط نسخ، حاشیه به خط شکسته نستعلیق.
۲۷. _____، [بی.م.]، اسلامیة، ۱۳۸۹ ق./ ۱۳۴۷ ش.، ۳۳۱ ص.، وزیری.
۲۸. درج گهر (کلمات قصار حضرت رسول)، علی اکبر برقمی متخلص بکاشف، تهران، ۱۳۶۶ ق./ ۱۳۲۵ ش.، ۲۰۰ ص.، جیبی، سنگی.
۲۹. قرآن مجید، بخط طاهر خوشنویس تبریزی از روی قرآن سلطانی، تهران، علی اکبر علمی، ۱۳۶۶ ق./ ۱۳۲۵ ش.، ۴۷۶ ص.، ۲۲ س.م.، افسست به خط نسخ.
۳۰. تهذیب المنطق، مسعود بن عمر التفتازانی، تهران، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۶۷ ق./ ۱۳۲۶ ش.، ۱۲۲ + ۱۴ ص.، جیبی، سنگی.

۳۱. الفیه فی النحو (شعر). محمد بن عبدالله ابن مالک النحوی، با تہذیب المنطق، تہران، ۱۳۶۷ ق./ ۱۳۲۶ ش.، ۱۲۲ + ۱۴ ص.، جیبی، سنگی.
۳۲. قرآن مجید [و تجوید از علی بن محمد حسینی، کشف الآیات، رسالہ در استخراجہ از محمد باقر مجلسی، رسالہ در اصول دین و حجہ البالغہ از محمد حسین شہرستانی]، ترجمہ فارسی قرآن و خواص سور و آیات، تہران، احمد کتابچی مدیر اسلامیہ، ۱۳۶۸ ق./ ۱۳۲۷ ش.، ۸ + ۴۹۹ ص.، ۳۶ س.م.، سنگی. متن بہ خط نسخ، حاشیہ بہ خط نستعلیق.
۳۳. منتهی الآمال فی تواریخ النبی و الآل، عباس بن محمد رضا قمی، طہران، گرداوری علمیہ اسلامیہ، ۱۳۷۰-۱۳۷۱ ق./ ۱۳۲۹-۱۳۳۰ ش.، ۲ ج (۳۴۴ + ۳۴۶ ص.)، بہ خط نستعلیق، آیات و ادعیہ بہ خط نسخ.
۳۴. تبصرة المتعلمین فی احکام الدین، حسن ابن سدید الدین یوسف علامہ حلّی، تہران، ۱۳۷۲ ق./ ۱۳۳۱ ش.، ۱۲۷ ص.، جیبی، سنگی، متن و حاشیہ بہ خط نسخ.
۳۵. حیدر بابایہ سلام، بہ لہجہ محلی آذربایجان، محمد حسین شہریار، تبریز، ۱۳۷۲ ق./ ۱۳۳۱ ش.، ۷۹ ص.، رقمی، سنگی.
۳۶. _____، [با مقدمہ ای از منوچہر مرتضوی] بہ خط شہریار، تبریز، سعدی، ۱۳۸۶ ق./ ۱۳۴۵ ش.، ۱۰۳ ص.، جیبی، سربی، بہ خط نستعلیق.
۳۷. ہدایۃ الطالب الی اسرار المکاسب، مرتضیٰ انصاری، فتاح ابن محمد علی شہیدی تبریزی، تبریز، ۱۳۷۲-۱۳۷۵ ق./ ۱۳۳۱-۱۳۳۴ ش.، ۲ ج. (۴۰۳ + ۶۵۷ ص.)، رحلی، سنگی، بہ خط نسخ.
۳۸. جواهر العددیہ، حسن بن محمد حسینی یزدی حائری آل طہ، تہران، ۱۳۷۳-۱۳۷۷ ق./ ۱۳۳۲-۱۳۳۶ ش.، ۴ ج.، وزیری، سنگی، متن بہ خط نستعلیق، بخشہای عربی بہ خط نسخ.
۳۹. گلستان سعدی، مشرف بن مصلح سعدی شیرازی، تبریز، ۱۳۷۳ ق./ ۱۳۳۲ ش.، ۱۹۹ ص.، رقمی، سنگی.
۴۰. کتاب شواہد سیوطی، بخط حاج میرزا طاهر خوشنویس، تبریز، کتابفروشی

- بنی هاشم، ۱۳۷۵ ق./ ۱۳۳۴ ش.
۴۱. ترجمه صحیفه کامله، فیض الاسلام علینقی بن محمد سدهی اصفهانی، تهران، ۱۳۷۶ ق./ ۱۳۳۵ ش.، ۴۰۳ ص.، وزیری، سنگی.
۴۲. قرآن کریم، با ترجمه و تفسیر فارسی و خواص سور و آیات و تجوید به خط طاهر خوشنویس از روی قرآن سلطانی نوشته و عکس برداری شده، تهران، علمیه اسلامی، ۱۳۷۷ ق./ ۱۳۳۶ ش.، ۸ + ۳۷۶ + ۲۵ + ۷۲ ص.، وزیری.
۴۳. قرآن مجید، با منتخب التفسیر محیی الدین مهدی الهی قمشاهی به خط طاهر خوشنویس تبریزی از روی قرآن سلطانی، [بی.م.]، علمی، ۱۳۷۷ ق./ ۱۳۳۶ ش.، ۴۷۶ ص. وزیری.
۴۴. قرآن مجید، تنزیل من رب العالمین، به تصحیح ابوالقاسم نجل، عبدالرحیم سلطان القراء، تهران، شرکت سهامی طبع کتاب، ۱۳۹۰ ق./ ۱۳۴۸ ش.، ۵۶۹ ص.، وزیری، به خط نسخ.

برخی از منابع درباره طاهر خوشنویس

- ۱- اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی. تجلیل از هنرمند ارزنده استاد طاهر خوشنویس خطاط معروف معاصر ایران در هشتمین جشن فرهنگ و هنر آبانماه ۱۳۵۴، تبریز، اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی، ۱۳۵۴.
- ۲- دلفراقی، رحمان. خودآموز خوشنویسی ایران، بانضمام عکسهای تاریخی و نمونه‌های خط خوشنویسان سابق یادی از طاهر خوشنویس، تبریز، دلفراقی، ۱۳۶۸.
- ۳- راهجیری، علی. تذکره خوشنویسان معاصر، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴.
- ۴- فضائلی، حبیب‌الله. اجلاس خط، تحقیق در خطوط اسلامی، اصفهان، انجمن آثار ملی اصفهان، ۱۳۹۱ ق./ ۱۳۴۹ ش.